

О. В. Бабенко,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

КОГНІТИВНИЙ І НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ОЦІННОЇ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ КОЛЬОРУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті розглянуто фразеосемантичні механізми утворення оцінного значення фразеологічних одиниць з компонентом кольору в англійській та українській мовах. Наведено класифікацію та аналіз досліджуваних одиниць за асоціативним фактором.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, оцінне значення, фразеологічна одиниця, компонент, колір, ментальність народу.

В статье рассматриваются фразеосемантические механизмы образования оценочного значения фразеологических единиц с цветообозначениями в английском и украинском языках. Приводится классификация и анализ исследуемых единиц по ассоциативному фактору.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, оценочное значение, фразеологическая единица, компонент, цвет, ментальность народа.

The article deals with phraseosemantic mechanisms of formation of value meaning in the structure of English and Ukrainian colour idioms. Colour idioms are classified and analysed according to the associative factor.

Keywords: cognitive linguistics, value meaning, phraseological unit, component, colour, mentality of the nation.

В останні десятиліття в лінгвістиці з'явився новий науковий напрям – лінгвоаксіологія, який вивчає цінності, відображені в мові та їхню оцінну семантику. Проблема відображення позамовної дійсності в фразеології, зокрема елементів матеріальної та духовної культури, особливо актуальна сьогодні, коли семасіологія приділяє велику увагу культурній зумовленості змістового аспекту мовних одиниць, їхній історичній, соціальній, етнічній співвіднесеності з нормами певної національної культури.

У лінгвістиці теорія мовної оцінки досить повно представлена в наукових працях Н. Д. Арутюнової, Ю. Д. Апресяна, О. М. Вольф, Л. Ю. Иванова, Т. В. Маркелової, В. М. Телі, В. І. Карасика та інших.

Нині питаннями лінгвоаксіології займається група лінгвістів на чолі з В. І. Карасиком, яка створила науково-дослідну лабораторію «Аксіологічна лінгвістика». Основними напрямками дослідження цієї групи є лінгвокультурні концепти і концептосфери, типи дискурсів, мова соціального статусу, національні та соціокультурні типи мовних особистостей.

Питаннями оцінки в рамках теорії емотивності займалися Ч. Стівенсон і Т. А. Ван Дейк, в рамках загальної теорії прагматики – Р. Хеар, прагматики при вивченні міжкультурних відмінностей – А. Вежбицька, Р. В. Сколлон, С. В. Сколлон.

Аксіологічний аспект дослідження мови передбачає визначення того, що людина вважає цінним і яким чином функціонують мовні механізми, які утримують в лексичній системі мови знання про добре та погане, красиве і непривабливе, добропорядне та гріховне, приємне і неприємне, корисне та шкідливе тощо.

У будь-якій мові одним з найважливіших засобів вираження оцінки є фразеологія. Вивчення ціннісної картини світу на основі базових цінностей, відображених у фразеології двох різносистемних мов, а також способів породження оцінних значень у свідомості та мові представляється нам перспективним для виявлення подібностей і відмінностей в процесі сприйняття і оцінки дійсності людьми, що належать різним лінгвокультурам.

Когнітивні структури і процеси, що є в основі оцінних значень і оцінних висловлювань, а також приховані в системі мови семантичні механізми, що виконують роль сполучної ланки між лексико-семантичною оцінною системою і соціальним досвідом національно-культурної спільноти, почали вивчатися в сучасній лінгвістиці порівняно недавно.

Мета нашого дослідження – визначення причин і фразеосемантичних механізмів, які беруть участь у процесі формування оцінного значення фразеологічних одиниць (ФО) з компонентом кольору на матеріалі англійської та української мов, що відповідає тенденції обов'язкового пояснення спостережуваних фактів в сучасній науці про мову.

Проблема відображення і кристалізації елементів матеріальної та духовної культур у фразеології особливо актуальна сьогодні, коли семасіологія приділяє велику увагу культурній зумовленості змістових аспектів мовних одиниць, їхній історичній, соціальній, етнічній співвіднесеності з нормами певної національної культури.

Експериментальне та теоретичне вивчення колірної зору з позицій фізіології і психофізики триває вже не одне століття.

Вперше безперервний спектр на сім кольорів розбив Ісаак Ньютон. Він знаходився під впливом європейської нумерології і ґрунтувався на аналогії з сімома нотами в октаві.

Колір впливає на фізіологічні процеси людини та на її психологічний стан. Знаючи особливості кожного кольору, можна сформулювати певний образ, викликати певні емоції, асоціації.

Вчені прийшли до наступних висновків щодо впливу кольору на емоції: «позитивна оцінка свого внутрішнього стану (у тому числі внаслідок ейфорії), потреба в припливі зовнішньої стимуляції, екстраверсія, установка на швидке (агресивне) реагування поєднуються з перевагою червоного і жовтого кольорів і запереченням синього. Протилежний стан: негативна оцінка свого стану, провини, страх, напруженість, уникнення зовнішньої стимуляції, інтроверсія поєднуються з перевагою синього і запереченням червоного і жовтого

кольорів. Зв'язок переваги зеленого кольору з параметрами стану неоднозначна: в одних випадках вона співвідноситься із загальною нормалізацією стану і його позитивною оцінкою, в інших – з підвищенням внутрішнього напруження, страхом, відчуттям небезпеки, інтровертними тенденціями» [5, с. 81].

Проаналізовані нами фразеологізми можна розділити на кілька смислових груп по фактору, за яким відбувається утворення оцінних значень.

Оцінний компонент формується під впливом спостережуваних характеристик об'єктів, що викликають позитивні або негативні реакції (рідше нейтральні).

Виходячи з того, що оцінка – складова частина фразеологічної конотації, а психічною основою конотації є асоціація, то і ця класифікація буде асоціативною [1; 3].

Враховуючи розроблену О.М. Мішенської асоціативну класифікацію ФО, а також дослідження М. О. Болотіної, Є. О. Шабашевої в цьому напрямку ми пропонуємо свій аналіз оцінної семантики фразеологічних одиниць з компонентом кольору на матеріалі англійської та української мов.

У кожній групі можна виділити, у свою чергу, підгрупи фразеологізмів, що розрізняються за ступенем переосмислення. Компонент «колір» може бути використаний або в прямому, або в переносному значенні.

До першої групи можна віднести фразеологізми (ФО), в основі оцінки яких є фактори фізіологічного або психологічного впливу на суб'єкт (асоціації загального фізіологічного або психологічного характеру). Тут виділяються дві підгрупи: у першій підгрупі колір використано в прямому значенні, у другій – в переносному. Розглянуті нижче приклади відносяться до підгрупи ФО, в яких початковий простір, що містить кольоропозначення, вжито в прямому «колірному» значенні.

Ідіома англійської мови *to see red* є продуктом інтеграції двох початкових ментальних просторів – «освоєння дійсності за допомогою зору» і «червоний», вжитого в прямому значенні кольору. Злиття зазначених ментальних структур виражається у значенні цієї ідіоми (ФО) – «experience a sudden feeling of anger» (розлютитися, роз'яритися, букв. бачити червоне).

У наївній картині світу емоції пов'язані з нормою. Спокій, умиротворення – нормативні емоційні стани, а інші є відхиленнями від норми. Негативна оцінка ФО *to see red* побудована на відхиленні від норми в емоційному стані людини (спокій) і зрушенні за оцінною шкалою в бік стану подразнення, агресії.

В українській мові в структурі ФО *пустити червоного півня* поєднано два початкових елементи ментального простору – «привести в певний емоційний стан» і «червоний півень як символ блискавки, пожежі, підпалу». При їхньому з'єднанні виникає інтегрований простір, який виражається в значенні цієї ФО – «підпалювати що-небудь, викликати пожежу з метою помсти» [4, с. 142]. Несхвалення як оцінна характеристика цього фразеологізму виникає в процесі метафоричного перенесення якостей червоного півня в сферу людських емоцій, де екстремальні стани оцінюються як негативні та неприпустимі та сприймаються як відхилення від норми. Розглянуті приклади відносяться до підгрупи ФО, в яких початковий простір, що містить кольоропозначення, вжито в прямому «колірному» значенні.

Розглянемо другу підгрупу, де початковий простір з семантикою кольору – результат метафоричного переосмислення.

Наприклад, англійська ФО *to look / feel blue* є результатом інтеграції вихідних ментальних просторів «відчувати, перебувати в певному психологічному стані» і «блакитний» (відбувається метафоричним шляхом – через перенесення характеристик «сумний», «пригнічений» на блакитний колір), що відображає національно-культурну специфіку англійської концептуальної картини. Негативна оцінка цієї ФО обумовлена метафоризацією компонента *blue* і має відношення до психологічного впливу синього кольору, який викликає в людині сповільнену реакцію, стурбованість, сумний настрій, втому і пригніченість.

Фразеологізм української мови *бачити все в рожевому світлі* – це бленд, що поєднує дві початкові простору, одна з яких – «бачити, сприймати дійсність за допомогою органів зору», а інша – результат первинної інтеграції просторів «позитивного, життєстверджуючого стилю життя». Для багатьох мов характерним є позначення спокійного психологічного стану і внутрішньої гармонії за допомогою рожевого кольору. Позитивна/нейтральна оцінка в значенні «сприймати щось ідеалізовано, в кращому вигляді, ніж у дійсності» – результат злиття інтегрованим простором ознак переосмисленого початкового простору з компонентом «рожевий», який виконує в цьому прикладі функцію посилення, висловлюючи ступінь розсудливості та ознаки саногенного мислення.

До другої групи належать ФО, в основі оцінки яких знаходиться фактор загальнолюдського асоціативного впливу на суб'єкт.

До цієї групи відносяться асоціації, засновані на загальних принципах мислення або загальноприйнятих уявленнях про предмети, явища навколишньої дійсності (в області кольоропозначення такими є наступні асоціації: зелений – трава, синій – небо, море, жовтий – сонце, червоний – вогонь і кров, чорний – темрява, страх, смерть).

Зв'язок між сприйняттям, оцінюванням кольору в мозку і його мовним виразом опосередковується певними поняттями; зорові категорії співвідносяться з універсальними, доступними всім людям зразками (моделями). Так, А. Вежицька пропонує включати в число таких моделей *день, ніч, вогонь, сонце, рослинний світ і небо* [2, с. 284].

Ідіоми англійської мови *to give someone the green light, white collar, yellow press, black swan, a green thumb* є наслідком інтеграції декількох вихідних ментальних просторів. Проаналізуємо ідіому *a green thumb*. Вона позначає «someone who has a green thumb is good at caring for plants or gardening»/талант, здатність до садівництва, до вирощування рослин.

Початковий простір «green» (зелений) виступає тут у прямому значенні, це – колір рослинності, трави, дерев, саду. Другий початковий простір «a thumb» (великий палець) – результат метонімізації, оскільки з цим словом ми асоціюємо образ садівника. Позитивна оцінка цієї ідіоми проявляється в генерованому ментальному просторі, що об'єднує асоційоване уявлення про зелений колір як символ природи, умиротворення та сприйняття фізичної праці на відкритому повітрі в образі садівника.

В українській мові в групі з фактором загальнолюдського асоціативного впливу на суб'єкт можна навести приклади наступних ФО: *біла пляма; синій птах, біла ворона*. В українському фразеологізмі біла ворона перший початковий простір «білий» вживається в прямому кольорному значенні, а другий – «вид птахів з роду воронів загону горобцеподібних з характерним чорним оперенням». Інтеграція початкових просторів виражається в цій ФО – «людина, яка різко виділяється на тлі колективу своєю поведінкою, зовнішнім виглядом або життєвою позицією». Негативна оцінка виникає при метафоричному асоціюванні образу ворони з білим оперенням, яке проявляється в генерованому просторі з образом людини, що відрізняється від інших людей і часто піддається негативному ставленню, нерозумінню в суспільстві. Підкреслення нестандартної, незвичайної властивості оцінюваного об'єкта (білого оперення ворони) надає значенню ФО аксіологічну заданість, що актуалізує негативний напрям оцінки.

До третьої групи відносяться ФО, в основі оцінки яких знаходиться фактор культурно-історичного та символічного впливу на суб'єкт.

Асоціативно-образний розвиток цих ФО являє собою злиття ментальних просторів, один з яких є наслідком переосмисленого значення кольоропозначення та часто знаходиться в тісному зв'язку з символізмом кольору, з національно-культурними конвенціями вживання і ставленням до кольору в конкретній мові.

Оцінне значення, що виникає в результаті національно-культурних асоціацій, нерозривно пов'язане з фоном, специфічним для культурно-історичного контексту, і формується поза мовою у системі цінностей конкретної лінгвокультурної спільноти.

Підставою позитивної оцінки англомовних ідіом *to wear the purple* (належати до королівської сім'ї), *to marry into the purple* (війти заміж за принца) є асоціації, пов'язані з фіолетовим кольором, який символізує мудрість, зрілість, благородство, аристократизм, велич, а також належність до високого духовного сану чи королівської сім'ї. У Великій Британії королівська сім'я користується заслуженою повагою і авторитетом. З королівської сім'єю англійці пов'язують не тільки минуле своїх предків, але і світле майбутнє своїх дітей і онуків.

ФО української мови *помаранчева революція* з'явилася відносно недавно і пов'язана з подіями в Києві в листопаді – грудні 2004 р. У результаті «помаранчевої революції» у 2004 р. відбулася зміна правлячої еліти України та переорієнтація внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни.

Початкові ментальні простори, які беруть участь в утворенні цієї ФО, – «*помаранчевий*» і «*революція*». В інтегрований простір увійшли профільовані характеристики оранжевого кольору, наведеного в українській лінгвокультурній свідомості як колір благополуччя, благородства, успіху, життєвої сили та енергії, а також ознаки ментального простору «*кольорова революція*» – «поняття, що застосовується для позначення так званих «ненасильницьких революцій»».

Отже, можна зробити висновки: оскільки оцінка є одним з пізнавальних процесів, вивчення концепту, його вербального вираження та семантичних механізмів утворення оцінки в мові важливо для розуміння ціннісної картини світу в конкретній культурі. В основі утворення фразеологічного значення задіяні (залучені) когнітивні процеси злиття ментальних просторів, в результаті чого виникає інтегрований простір. Оцінка як складова частина фразеологічного значення може міститися в різних елементах, що беруть участь в процесі концептуальної інтеграції.

Національно-специфічна характеристика оцінної семантики ФО є складним, багатоплановим утворенням для повного та різнобічного дослідження. Тому необхідним є подальше цілеспрямоване дослідження цієї проблематики з використанням більш удосконалених методик.

Література:

1. Болотина М. А. Когнитивный аспект оценочной семантики фразеологических единиц с цветообозначением / М. А. Болотина, Е. А. Шабашева // Вестник Балтийского Федерального Университета им. И. Канта. – 2013. – № 2. – С. 21–28.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
3. Мишенькина Е. В. Национально-специфическая характеристика концепта «свет-цвет» в русской и английской лінгвокультурной картине мира: дис.... кандидата филол. наук: 10.02.19 / Мишенькина, Елена Владимировна. – Ярославль, 2006. – 265 с.
4. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська школа, 1991. – 400 с.
5. Яньшин П. В. Эмоциональный цвет: Эмоциональный компонент в психологической структуре цвета / П. В. Яньшин. – Самара : Изд-во СамГПУ, 1996. – 218 с.